

Dr Magdalena Kuchcik, Prof. dr hab. Krzysztof Błażejczyk, mgr Paweł Milewski, Jakub Szmyd

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk
mkuchcik@twarda.pan.pl, k.blaz@twarda.pan.pl, pmilewski@twarda.pan.pl, j.szmyd@twarda.pan.pl

Zagospodarowanie terenu a zróżnicowanie termiczne Warszawy

Wprowadzenie

Ostatnie 20 lat to czas wielkich zmian zagospodarowania terenu Warszawy. W centrum miasta zabudowywane są wszelki wolne przestrzenie, wyrastają coraz wyższe biurowce i apartamentowce. Na peryferiach, w miejscu pól rolnych powstają osiedla domów jednorodzinnych o różnej gęstości zabudowy. Zabudowywane są korytarze wymiany powietrza, które w zamierzeniu mają dostarczać świeże powietrze do wnętrza miasta. Zmniejszeniu ulega powierzchnia terenów zielonych w mieście oraz wszelkich innych obszarów o podłożu przepuszczalnym. Wszystko to prowadzi do wzrostu stopnia urbanizacji, zwłaszcza lewobrzeżnej Warszawy oraz coraz wyższej temperatury powietrza w mieście w stosunku do otaczających terenów peryferyjnych. Zjawisko to, zwane miejską wyspą ciepła, jest wynikiem przede wszystkim:

- Zmniejszonego albedo różnorodnych sztucznych powierzchni w mieście (asfalt, beton, dachy pokryte papą) oraz samej geometrii miasta, prowadzących do zwiększonego pochłaniania promieniowania słonecznego i silnego nagrzewania się podłoża (Rosenfeld i in. 1995; Ali-Toudert, Mayer 2007);
- Zmienionej struktury promieniowania długofalowego (cieplnego) na obszarach zabudowanych (Oke 1982);
- Małego udziału naturalnych powierzchni roślinnych, które sprzyjają stabilizacji bilansu cieplnego: im większa część miasta pokryta jest przez nieprzepuszczalne powierzchnie, tym mniejsze jest parowanie z gleby i szaty roślinnej, a tym samym wyższa temperatura (Oke 1987);
- Aktywności człowieka, na którą składa się ciepło produkowane przez urządzenia grzewcze i klimatyzacyjne, przemysł, ruch samochodowy (Papadopoulos 2001; Lindberg i in. 2013);
- Efektu cieplarnianego towarzyszącego miastu: zwiększone zanieczyszczenie powietrza nad miastem oraz zwiększona zawartość gazów cieplarnianych emitowanych do

atmosfery prowadzi do zwiększenia ilości ciepła emitowanego przez warstwę powietrza nad miastem do jego wnętrza (Fortuniak i in. 2006; Hamilton i in. 2009).

Wymienione wyżej czynniki i procesy, w tym w szczególności zabudowa powierzchniami sztucznymi, powodują, że w obrębie miasta gromadzą się w ciągu dnia znaczne ilości ciepła, które w godzinach nocnych są stopniowo uwalniane do atmosfery, w wyniku czego wychładza się ona wolniej niż na terenach otaczających.

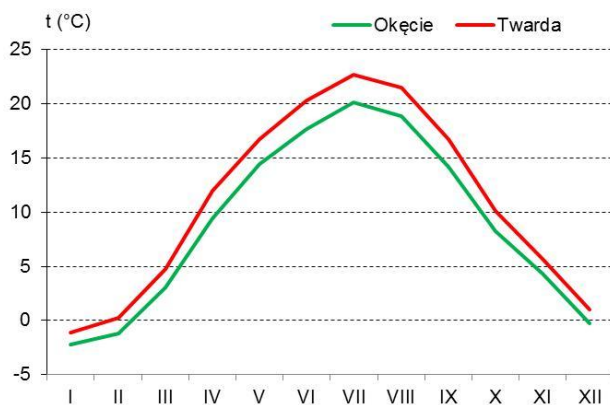
W polskich miastach różnica temperatury powietrza między centrum miasta i obszarem pozamiejskim sięga zazwyczaj 5–8°C, a jej maksymalne udokumentowane wartości przewyższają 7°C w Krakowie (Lewińska i in. 1990), 8–9°C we Wrocławiu (Dubicka, Szymanowski 2003), 10°C (Wawer 1995) i 11°C w Warszawie (Błażejczyk i in. 2014 b) czy 12°C w Łodzi (Fortuniak 2003).

Warunki termiczne w Warszawie

W Warszawie, zburzonej podczas drugiej wojny światowej i stopniowo następnie odbudowywanej, badanie wpływu urbanizacji na warunki termiczne miasta mogło przynieść ciekawe wyniki, jednak nie było prowadzone. Pewną przesłanką może być analiza prędkości wiatru, która w latach 50. XX wieku w centrum Warszawy sięgała 78% notowanej na obrzeżach miasta, zaś pod koniec lat 70. już zaledwie 43% (Błażejczyk 2002, Kossowska-Cezak 1998).

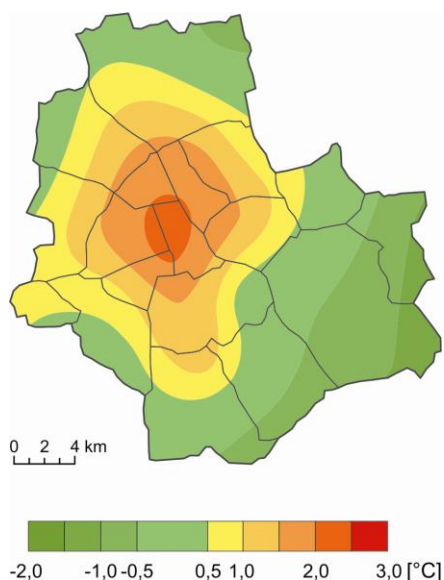
W drugiej połowie XX wieku średnia roczna temperatura powietrza w Warszawie wynosiła około 8°C, przy czym w centralnych obszarach miasta była ona około 1,0°C wyższa niż na peryferiach; podobnie jest w poszczególnych miesiącach roku. Nieco większe różnice zaznaczały się w przypadku temperatury minimalnej i osiągały w półroczu ciepłym średnio około 1,5°C. Na początku XXI wieku średnia roczna temperatura powietrza na Okęciu wyniosła 8,9°C, zaś w intensywnie zabudowanym centrum Warszawy aż 10,9°C.

W ciągu całego roku ściśle centrum Warszawy (ul. Twarda) jest wyraźnie cieplejsze niż obszar peryferyjny na stacji Warszawa Okęcie. Różnica ta jest mniejsza w półroczu chłodnym, kiedy waha się od 1,2 do 1,9°C, a większa w okresie od czerwca do września, kiedy osiąga 2,6-2,7°C (rys. 1). Jest to potwierdzeniem silnie ogrzewającego wpływu intensywnej zabudowy, szczególnie niekorzystnego latem, kiedy nakłada się na obciążenia cieplne związane z coraz częstszymi w Polsce falami upałów.

Rysunek 1. Średnie miesięczne wartości temperatury powietrza na stacji Warszawa Okęcie i na ul. Twardej, 2002-2011.

Pomiary prowadzone w latach 2011-2012 w 35 punktach na terenie Warszawy i okolic pozwoliły na wykonanie map obrazujących intensywność miejskiej wyspy ciepła w poszczególnych porach roku i średnio w całym roku. W badanych latach miejska wyspa ciepła osiągnęła w centralnych dzielnicach miasta średnio 2-2,5°C (rys. 2). Jesienią jej natężenie było najwyższe i w samym centrum Warszawy sięgało 3-3,5°C. Stosunkowo małe natężenie obserwowane było zimą, jednak wtedy występował największy jej zasięg przestrzenny. Kształt miejskiej wyspy ciepła w Warszawie odzwierciedla zasięg najbardziej intensywnej zabudowy (rys. 2).

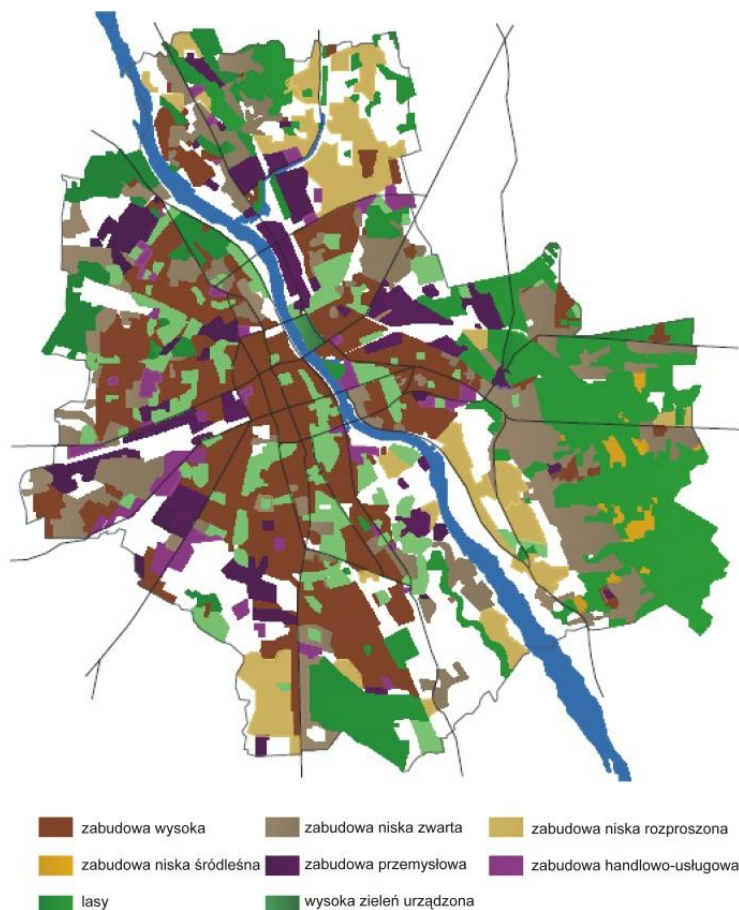
Rysunek 2. Średnia roczna różnica temperatury powietrza w różnych punktach Warszawy w stosunku do stacji Warszawa Okęcie, 2011 i 2012.

W sprzyjających warunkach pogodowych intensywność miejskiej wyspy ciepła może być znacznie większa od wartości średnich. 12 maja 2011 r. temperatura powietrza w centrum

Warszawy była o ponad 6°C w odniesieniu do stacji Warszawa-Okęcie, i blisko 10°C w stosunku do stacji poza granicami miasta.

Układ urbanistyczny Warszawy a miejska wyspa ciepła

W celu oceny zróżnicowania temperatury powietrza w Warszawie, wyznaczono obszary o różnym typie zagospodarowania, które mają wyraźny i różny wpływ na powstanie, intensywność i zasięg przestrzenny miejskiej wyspy ciepła (rys. 3).

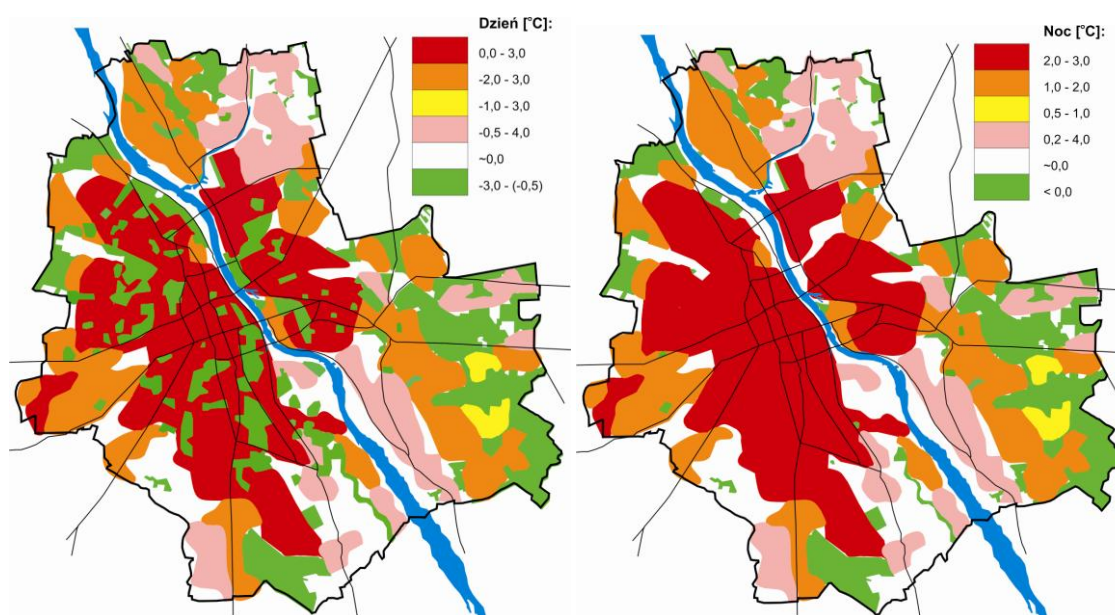
Rysunek 3. Rozmieszczenie i zasięg wybranych form zagospodarowania terenu mających wpływ na występowanie miejskiej wyspy ciepła, stan na 2011 r.

Źródło: *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Warszawy*, uchwalone przez Radę Warszawy dnia 7 października 2010 r. (Nr XCII/2689/2010), *Opracowanie ekofizjograficzne* (Pawlak, Teisseyre-Sierpińska 2006), zaktualizowane na podstawie obrazów satelitarnych i wizji lokalnych przez autorów artykułu.

Korzystając z równań zależności temperatury powietrza od zagospodarowania terenu (Kunert, Błażejczyk 2011) obliczono średnie odchylenie temperatury powietrza na obszarze Warszawy w stosunku do stacji Warszawa Okęcie. Obrazowanie rozkładu miejskiej wyspy ciepła wykonano dla dwóch okresów doby: godzin nocnych oraz dla godzin

okołopołudniowych. Rozróżnienia tego dokonano w związku z wyraźnie różną strukturą termiczną miasta nocą i dniem.

Wydzielono 6 kategorii obszarów o różnej intensywności miejskiej wyspy ciepła. W godzinach nocnych największa różnica temperatury powietrza, osiągająca średnio 2-3°C występuje wśród wysokiej, zwartej zabudowy w centrum miasta oraz w gęsto zabudowanych osiedlach Żoliborza, Pragi, Woli, Ursusa i Mokotowa. Nieco mniejsza różnica (1-2°C) pokrywa się w większości z obszarami zwartej i niskiej zabudowy mieszkaniowej i handlowo-usługowej. Luźna zabudowa mieszkaniowa Targówka, Wawra, Wilanowa i Wesołej jest tylko nieznacznie cieplejsza od Okęcia (0,2-0,4°C).

Rysunek 4. Rozkład różnych odchyleń temperatury powietrza w mieście w stosunku do stacji Warszawa Okęcie przy zagospodarowaniu terenu z 2011 r.

Na większych obszarach niezabudowanych, zarówno otoczonych zabudową, jak i na jej obrzeżach, temperatura powietrza jest podobna do notowanej na stacji Okęcie. Miejska wyspa ciepła nie występuje także na obszarach leśnych leżących na obrzeżach Warszawy oraz wzdłuż koryta Wisły; temperatura powietrza jest tam nawet niższa niż w terenie pozamiejskim (rys. 4).

Rozkład miejskiej wyspy ciepła zmienia się w godzinach dziennych. Na obszarach zabudowanych temperatura powietrza może być zarówno wyższa, jak i niższa niż poza miastem. Dużej zmienności przestrzennej należy się spodziewać wśród zabudowy zwartej wysokiej (od 0 do +3°C), w czym wielką rolę odgrywają powierzchnie zacienione i tzw.

studnie miejskie różnej wielkości. Wśród zabudowy niskiej miejska wyspa ciepła może się zmieniać lokalnie od -2 do +4°C.

W ciągu dnia ważną rolę w kształtowaniu warunków termicznych w mieście odgrywają tereny zieleni wysokiej (parki, lasy). W ich obrębie temperatura powietrza może być nawet o 3-4°C niższa niż wśród sąsiadującej zabudowy. Wyższa jest tam także wilgotność powietrza. Ogólnie parki, których rola w kształtowaniu warunków klimatycznych wzrasta w sezonie wegetacyjnym, traktowane są jako oazy chłodu i wilgoci, które dodatkowo generują lokalną cyrkulację powietrza, redukują zanieczyszczenie powietrza i hałas (Spronken-Smith, Oke 1998; Błażejczyk i in. 2014 a).

Z badań warunków termiczno-wilgotnościowych osiedli mieszkaniowych w Warszawie prowadzonych przez zespół klimatologów z IGiPZ PAN we współpracy z Katedrą Architektury Krajobrazu SGGW wynika wiele ciekawych spostrzeżeń dotyczących wpływu zagospodarowania terenu na temperaturę powietrza. Badania potwierdziły pozytywny, ochładzający wpływ zarówno pasa wysokich drzew liściastych rosnących w osiedlach o różnym udziale terenów biologicznie czynnych, jak i szpaleru niższych drzew w kanionie ulicznym. Podobnie pozytywnym przykładem wpływu trawnika na warunki termiczne była żyzna łąka o powierzchni ok. 2500 m², która sąsiadując z gęsto zabudową osiedla Włodarzewska wywoływała lokalną cyrkulację powietrza meliorując warunki bioklimatyczne najbliższego sąsiedztwa.

Błędem jest układ budynków w osiedlu, który „zamyka” osiedle na pozytywne oddziaływanie sąsiadującego z nim parku czy innych terenów zielonych. Taka sytuacja jest podwójnie niekorzystna: przede wszystkim uniemożliwia wykorzystanie naturalnych walorów miejsca, jakim jest sąsiedztwo parku, ale także utrudnia zwykłą wymianę przygruntowej warstwy powietrza między osiedlem a terenem zewnętrznym (Makhelouf 2009; Kuchcik, Baranowski 2011).

Niepokój budzi wysoka temperatura powietrza notowana nad klombami i małymi trawnikami wciśniętymi między budynki, urządzone na dachach podziemnych parkingów czy wewnątrz dziedzińców miejskich, a złożonych najczęściej z krzewów iglastych. Temperatura powietrza nad nimi bywa wyższa niż nad sąsiednimi powierzchniami sztucznymi. Podobnie jest z betonową płytą ażurową obsianą trawą, która przez architektów traktowana jest jako powierzchnia biologicznie czynna, ale nagrzewa i wychładza się podobnie jak powierzchnia asfaltowa. Zatem, o ile dla obiegu wody powierzchnia ta jest biologicznie czynna, o tyle dla klimatu nie odgrywa większej pozytywnej roli (Szulczewska i in. 2014).

Nasłonecznione fragmenty ulic mogą być cieplejsze od ich części zacienionej nawet o kilkanaście stopni Celsjusza, ściany budynków mogą być cieplejsze nawet o 30°C od temperatury mierzonej na stacji pozamiejskiej, a temperatura powierzchni dachów pokrytych papą, blachą czy blachodachówką może sięgać 65–90°C (Błażejczyk 2002; Gartland 2008; Ng 2010).

Ogólnie wartości różnic temperatury są zależne od konkretnej lokalizacji. W miejscach nasłonecznionych i zacisznych temperatura powietrza może być znacznie wyższa niż za miastem, natomiast w miejscach zacienionych, z wymuszonym zwiększonym przepływem powietrza temperatura może być niższa niż na peryferiach.

Podsumowanie

Obszar miasta jest cieplejszy niż jego otoczenie. Zjawiska miejskiej wyspy ciepła nie da się zlikwidować, można jednak poprzez odpowiednie działania planistyczne na szczeblu ogólnomiejskim i lokalnym, wpływać na jego intensywność.

Meliorację warunków klimatycznych można osiągnąć m.in. dzięki odpowiedniemu zaplanowaniu geometrii ulic, orientacji budynków, doborze odpowiednich materiałów budowlanych, zakładaniu pasów drzew i innych terenów zielonych oraz kształtowaniu właściwości powierzchni miasta (kolor, struktura itd.). Istotne jest też instalowanie niewielkich zbiorników wodnych i urządzeń wodnych, jak np. fontanny i kurtyny wodne.

Wśród działań obniżających temperaturę powietrza w mieście powinny się znaleźć między innymi:

- Zachowanie w przestrzeni miasta powierzchni niezabudowanych, co pozwoli na złagodzenie procesów nagrzewania się przestrzeni miejskiej, a poprzez łatwiejszy ruch powietrza na złagodzenie stresu termicznego;
- Zachowanie klinów wymiany powietrza (i ich odnowa), które pozwalają na penetrację w głąb miasta świeżego, czystego, stosunkowo chłodnego i wilgotnego powietrza, poprawiając jakość życia w mieście;
- Zachowanie już istniejących obszarów zieleni wysokiej;
- Wprowadzenie na obszarach przewidywanych dla dalszej intensywnej zabudowy terenów zieleni z zadrzewieniem;
- Rozwój zadrzewień przyulicznych jako naturalnego zacienienia chodników;
- Zacienianie zielenią placów miejskich, skwerów i placów zabaw;
- Wprowadzanie na szerszą skalę zielonych i białych dachów oraz tzw. zielonych ścian.

Z kolei w celu poprawy warunków klimatycznych w obrębie osiedli mieszkaniowych należałoby:

- Zachować jak największy udział terenów biologicznie czynnych, ale przynajmniej 42-45%;
- Wprowadzać ogródki przy budynkach o zróżnicowanych wysokościach gatunkach;
- W przypadku osiedli sąsiadujących z parkami i innymi otwartymi terenami biologicznie czynnymi stosować układ budynków, który nie odgrodzi osiedla od korzystnego wpływu terenów zewnętrznych;
- Projektować układ budynków, który nie wywołuje efektu tunelowego wiatru, ale też nie tworzy przestrzeni całkowicie zamkniętych na ruch powietrza;
- Zlikwidować mury wokół osiedla lub zastąpić je ażurowymi ogrodzeniami, umożliwiającymi przepływ powietrza;
- Przy renowacji elewacji budynków stosować jasne barwy i materiały cechujące się podwyższoną izolacyjnością termiczną i wysokim albedo.

Przede wszystkim jednak należy z dużą rozważą i w jak najmniejszym stopniu zabudowywać istniejące w mieście tereny biologicznie czynne. Gdziekolwiek jest to możliwe tworzyć nowe parki i zieleńce o zróżnicowanej wewnętrznie strukturze, zaś przy wszystkich nowych inwestycjach należy bezwzględnie chronić rosnące już wysokie drzewa.

Literatura:

1. Ali-Toudert F., Mayer H., 2007, *Effects of asymmetry, galleries, overhanging facades and vegetation on thermal comfort in urban street canyons*, Solar Energy, 81, s. 742–754.
2. Błażejczyk K., 2002, *Znaczenie czynników cyrkulacyjnych i lokalnych w kształtowaniu klimatu i bioklimatu aglomeracji warszawskiej*, Dokumentacja Geograficzna, 26, IGiPZ PAN, Warszawa.
3. Błażejczyk K., Błażejczyk A., Kuchcik M., Milewski P., Szmyd J., 2014 a, *Zmiany zagospodarowania Warszawy według Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i ich możliwy wpływ na warunki mikroklimatyczne i jakość życia mieszkańców*, Studia Regionalne i Lokalne, 2 (56), 95-118.
4. Błażejczyk K., Kuchcik M., Milewski P., Dudek W., Kręcisz B., Błażejczyk A., Szmyd J., Degórska B., Pałczyński C., 2014 b, *Miejska wyspa ciepła w Warszawie – uwarunkowania klimatyczne i urbanistyczne*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa, s. 176.

5. Dubicka M., Szymanowski M., 2003, *Miejska wyspa ciepła we Wrocławiu – struktura przestrzenna i czasowa*, Prace Geograficzne, 188, IGiPZ PAN, s. 145–166.
6. Fortuniak K., 2003, *Miejska wyspa ciepła. Podstawy energetyczne, studia eksperymentalne, modele numeryczne i statystyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
7. Fortuniak K., Kłysik K., Wibig J., 2006, *Urban-rural contrasts of meteorological parameters in Łódź*, Theoretical and Applied Climatology, 84, 1–3, s. 91–101.
8. Gartland L., 2008, *Heat islands. Understanding and mitigating heat in urban areas*. Earthscan, London.
9. Hamilton I.G., Davies M., Steadman P., Stone A., Ridley I., Evans S., 2009, *The significance of the anthropogenic heat emissions of London's buildings: A comparison against captured shortwave solar radiation*, Building and Environment, 44, s. 807–817.
10. Kossowska-Cezak U., 1998, *Wpływ rozwoju terytorialnego Warszawy na warunki termiczne*, [w:] Kłysik K. (red.), Klimat i bioklimat miast, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Physica, 3, s. 51–57.
11. Kuchcik M., Baranowski J., 2011, *Różnice termiczne między osiedlami mieszkaniowymi o różnym udziale powierzchni czynnej biologicznie*, Prace i Studia Geograficzne, 47, s. 365–372.
12. Kunert A., Błażejczyk K., 2011, *Zróżnicowanie temperatury powietrza w skali lokalnej w różnych typach krajobrazu Polski*, Przegląd Geograficzny, 83, 1, s. 69–90.
13. Lewińska J., Zgud K., Baścik J., Wiatrak W., 1990, *Klimat obszarów zurbanizowanych*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa, 167 s.
14. Lindberg F., Grimmond C.S.B., Yogeswaran N., Kotthaus S., Allen L., 2013, *Impact of city changes and weather on anthropogenic heat flux in Europe 1995–2015*, Urban Climate, 4, s. 1–15.
15. Makhelouf A., 2009, *The effect of green spaces on urban climate and pollution*, Iranian Journal of Environmental Health Science & Engineering 6, 1, s. 35–40.
16. Ng E. (red.), 2010, *Designing High-Density Cities: For Social and Environmental Sustainability*, Earthscan, London.
17. Oke T.R., 1982, *The energetic basis of the urban heat island*, Quarterly Journal of Royal Meteorological Society, 108, 455, s. 1–24.
18. Oke T.R., 1987, *Boundary Layer Climates*, 2nd edition, Routledge, London.

19. Papadopoulos A.M., 2001, *The influence of street canyons on the cooling loads of buildings and the performance of air conditioning systems*, Environment and Buildings, 33, s. 601–607.
20. Rosenfeld A.H., Akbari H., Bretz S.E., Fishman B.L., Kurn D.M., Sailor D.J., Taha H., 1995, *Mitigation of urban heat islands: materials, utility programs, updates*, Energy and Buildings, 22, s. 255–265.
21. Spronken-Smith R.A., Oke T.R., 1998, *The thermal regime of urban parks in two cities with different summer climates*, International Journal of Remote Sensing, 19, 1, s. 2085–2104.
22. Szulczewska B., Giedych R., Borowski J., Kuchcik M., Sikorski P., Mazurkiewicz A., Stańczyk T., 2014, *How much green is needed for a vital neighbourhood? In search for empirical evidence*, Land Use Policy, 38, s. 330–345.
23. Wawer J., 1995, *Wpływ warunków pogodowych na intensywność miejskiej wyspy ciepła w Warszawie*, [w:] Kłysik K. (red.), *Klimat i bioklimat miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 71–78.

Artykuł powstał na podstawie referatu, wygłoszonego podczas konferencji:

MIASTO IDEALNE – MIASTO ZRÓWNOWAŻONE

Planowanie przestrzenne terenów zurbanizowanych i jego wpływ na ograniczenie skutków zmian klimatu

Warszawa, 24 października 2014 r.

Niniejszy materiał został opublikowany dzięki dofinansowaniu Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Za jego treść odpowiada wyłącznie Uniwersytet Warszawski.